

Esad Bajtal

IZMEĐU SAZNANJA I SPOZNAJE¹ NA MARGINAMA JEDNE SOCIOLOGIJE SPOZNAJE

*Saznajna teorija je samo
posljednji korak iz mladosti čovječanstva,
iz jednog svijeta u kome su
duhom stvorene figure nastanjivale
metafizičko nebo i metafizički pakao.*

C. G. Jung

Kao *homo sapiens* u širem i *homo educandum* u užem smislu, čovjek je radoznavno biće, gonjeno urođenom potrebom istraživanja (motiv radoznalosti) svog prirodnog i socijalnog okoliša, neprestano teži njihovom saznanju. Pri tom su motivacija (prirodna i/li profesionalna radoznalost), struktura i stupanj njegovog saznanja bitno individualno obilježeni. Isti saznajni motiv u njegovom elementarnom vidu moderna eksperimentalna psihologija evidentiraće i kod životinja (ogledi sa psima, mačkama, pacovima, majmunima... pokazuju da sve one intenzivno istražuju labirint čak i kada nisu glađu tjerane na to).

Naravno, ljudski specifikum motiva radoznalosti ogleda se u tome što, za razliku od životinje, čovjekov istraživački poriv ne ostaje samo u ravni istraživanja fizičkog okruženja nego se očituje i kao snažno izražena potreba za sticanjem apstraktnog znanja i otkrivanja istine. I to je, ukoliko dobro razumijemo *Cvitkovićevu* hermeneutičko-heurističku i etičko-aksiološku intenciju, rodno

¹ Prikaz knjige *Sociologija spoznaje*. *Revija slobodne misli* 99, br. 34/2001, Sarajevo i u knjizi *Država na čekanju*, Rabić, Sarajevo, 2008, str. 243-253. O knjizi su pisali i Svetozar Radonjić Ras u *Borbi*, 28. 11. 2001. te Leon Kikić u *Bosna franciscana*, br. 15/2001.

mjesto konceptualno-terminološke i teorijsko-praktične distinkcije, što autor didaktički svrhovito funkcionalizira na tragu vlastite razjašnjavajuće razdobe *sociologije saznanja* i *sociologije spoznaje*, kako je i naslovio svoj rukopis. Po *Cvitkovićevoj* interpretaciji gornje terminološke distinkcije, saznati se (informativna ravan) može svašta, ali to još uvijek “ne zadovoljava (ljudsku, E. B.) intelektualnu znatiželju” koja svoj intrinzični motivacioni smiraj dostiže tek u spoznaji. Jer, “spoznaja je proizvod umne djelatnosti”, dakle rezultat (analitička ravan) vlastitog duhovnog napora i aktiviteta, a ne tek pasivno čulno (auditivno, vizuelno itd.), saznanje do kojega smo došli (čuli, doznali, naučili...) usput i “sa strane”, uzimajući ga “zdravo za gotovo”. Tek vlastitim iskustvenim naporom kritičke valorizacije istinitosti saznatog dolazimo do spoznaje u smislu *Cvitkovićevog* shvatanja tog pojma. Dakle, “spoznaja je proces”, “najviša misaona djelatnost” kojom “čovjek otkriva istinu” (str. 43), odnosno, precizira *Cvitković* (u smislu definitivnog određenja svog ključnog termina), “opredjeljujemo se za stav kako je spoznaja individualna ili kolektivna misaona djelatnost čiji je cilj doći do novih, objektivnih i točnih spoznaja o stvarnosti”.

Aksiološko-praktična, tj. osvještavajuća dimenzija *Cvitkovićeve* zahtjeva za terminološkom distinkcijom saznanje – spoznaja, u kontekstu balkanskih krvavih povijesnih zbivanja, ima posebnu gnoseologijsku i socijalnu vrijednost. Jer, upravo na matrici duhovne lijenosti gomile i mentalnoj inerciji rulje spremne da hitro i nekritički (“zdravo za gotovo”) prihvati sve ono što joj se razrađenim sistemom političkog marketinga medijski vješto plasira, pregrijani poluinteligenti nacionalnih oligarhija, “glupi intelektualci” (Oriana Fallaci), “nacionalni poduzetnici”, “neinteligentna inteligencija” (ispraznom, racionalno nezasnovanom, ali programiranom i psihijatrijski zavodljivom retorikom nacionalne ugroženosti), podlo su aktivirali kolektivne psihodinamske pretpostavke krvavog ratnog pira na tlu Hrvatske, BiH, Kosova...

Upravo zbog toga, namijenjena studentima, budućim potencijalnim intelektualcima, “s nadom da će im, bar malo, biti od pomoći u razumijevanju kontroverzi koje prate društveni razvoj BiH”, sedamnaesta po redu, knjiga iskreno zapitanog Ivana Cvitkovića (*guis leget haec?*) uzornom etičnošću autorskog stava (kojim je prožeta od prve do posljednje stranice) zaslužuje da bude čitana, ne samo kao obavezno studentsko štivo nego i kao ona vrsta lektire koja budi i koja čupa neosviještene (nesvjesne svoje nesvijesti)² iz zapalosti u nehaj i rutinu isprazne životne svakodnevnice.

² Nije li centralno pitanje danas u svijetu to što čovjek nije svjestan svoje nesvjesnosti, pita se s pravom *Cvitković* (str. 109). Usput rečeno, na svu ozbiljnost ovog zapadnocivilizacijskog problema urgentno ukazuje Jungova analitička psihologija, dok se istočna psihologija

Namijenjena prvenstveno studentima, ali i svima onima koji su se odvažili na avanturu duhovnog izazova ove vrste, te se prvi put susreću sa mogućnošću da saznaju nešto i o samoj spoznaji, knjiga gnoseologijski osvještava time što descartesovski taksativno upozorava na privlačni izazov običajno zakrbuljenih društvenih zamki, kao što su: idoli i ideali; ideologije i utopije; svijest i samosvijest; kolektivna, skupna i nacionalna svijest; savjest, jezik, konflikti; interesi, umjetnost, kultura, identiteti, tradicije...; što je samo dio arsenala u knjizi markiranih socio-fenomenoloških determinanti spoznaje koje, manje-više, svjesno ili nesvjesno (kompleksnom kombinatorikom uzajamne međuzavisnosti), kreiraju saznanji, intelektualni, duhovni i moralni habitus modernog čovjeka.

Samo ako svjesnim naporom osobnog intelektualnog angažmana uspješno prebrodi sve gnoseološke Scile i Haribde (*incidit in Scyllam, qui vult vitare Charybdim*) i dođe do Znanja (a znanje je rezultat, produkt spoznaje, kaže Cvitković), čovjek postaje Čovjekom. Postaje Individua, Pojedinaac, slobodan od svake kolektivne ostrašćenosti i euforije patološkog apostrofiranja nacionalnog (do nacionalističkog), a na račun ljudskog. Jer samo i tek kao Čovjek, a ne nacionalno ili vjerski reduciran privjesak ovog (Mi) ili onog (Oni) kolektiviteta, pojedinac može biti i dobar Srbin i dobar Hrvat i dobar Bošnjak; i Francuz i Tunguz i Eskim; i musliman i katolik i pravoslavac...

Bez toga ne!

I obrnuto.

Emfatičnim reduciranjem Ljudskog na Nacionalno ili Vjersko (što je više nego zorno pokazano tokom posljednje decenije XX stoljeća u BiH), dolazimo na pozicije logičke (resp. životne) neodrživosti – *deductio ad absurdum*, kada ekstatički jednostrano pretjerivanje na kraju nužno rezultira svojom suprotnošću. Veliki nacionalisti, tokom minulih ratnih zbivanja, u svojoj revnosnoj odanosti zovu nacionalističkog, p(r)okazali su se, zapravo, sasvim malim ljudima. Toliko malim da, još i danas (svojom nespremnošću i licemjernim kukavičlukom da muški polože Hagggu račun svojih nacionalnih zanosa) nisu kadri stati pred lice pravde i braniti civilizacijsku i ljudsku upitnost svojih nacionalističkih uvjerenja koja su silom i prevarom nametali drugima, i u ime kojih su ovi – kao spoznajno neosviješteni poslušnici – harangirali, orgijali, rušili, palili i ubijali. Danas, i jedni i drugi, (i nalogodavci i izvršioци), krijući se u mišijim rupama, kukavički bježe od pravde, pokazujući time definitivno

buddhizma njime (osvještivanjem, tj. buđenjem), bavi kao elementarnom pretpostavkom istinski ljudskog življenja, bez koga (buđenja), sve završava u tragiци beskrajnog opetovanja samsara (ocean patnje). Jer, “sve što je od zla, povezano sa zlim, što pripada zlu – sve potiče iz uma. Sve što je od dobrog, povezano sa dobrim, što pripada dobrom – sve potiče iz uma” (Anguttara nikaya I).

odsustvo i elementarnog ljudskog dostojanstva. Time samo potvrđuju onu poraznu ljudsku istinu koja važi svugdje i za sva vremena: vrhunac čovjekove tragike skriven je u času kad gubi masku, a ne može da je zamijeni drugom, i prisiljen je da živi go (F. Alfrević).

U toj njihovoj razgolićenosti i demaskiranosti postaje sasvim jasno s kim smo imali posla; ko nas je predvodio, s jedne, ili ko nas je napadao, s druge strane. Sve su to samo ljudske spodobe, melotezije³ bez vlastite vrijednosti i ljudskog digniteta. Nacionalni partikuli i surogati⁴ koji iluzorni spas od poraznog osjećanja inferiornosti traže u identifikaciji s fantazmom dehumaniziranog kolektivnog apstrakta, baš onako kako nam to ilustrira Cvitkovićev slikoviti primjer (str. 198), *de Mestrove* (I. J. De Maiastre, 1867–1937), reakcionarne ironije:

Na svijetu ne postoji čovjek. Sreo sam u životu Francuze, Italijane, Ruse itd. Zahvaljujući Monteskjueu, znam da se može biti Persijanac; ali, što se tiče čovjeka, izjavljujem da ga ja u životu nisam sreo; ako postoji, to je bez mog znanja.

U svojoj nespremnosti da pristane na ironični reakcionarni demestrovski tribalizam (temelj demokracije je individualizam, a ne kolektivizam, kaže Cvitković) i vođen nadom da, u ime bolje budućnosti ove zemlje, valja slijediti drugu, ljudskiju i vremenu primjereniju političku filozofiju, *Ivan Cvitković* (na vjerovatno zgražanje dežurnih nacionalista, eventualnih čitalaca ove knjige) odgovara nedvosmisleno direktnim i jedino mogućim – antropološkim cinizmom:

Često šecem od Marijindvora do Baščaršije i još nikada nisam sreo “narod”. Ako postoji, “to je bez mog znanja”! (ibid.).

³ Kod Junga: “Čovječuljci koji puštaju krv”, *Odabrana djela I-V*, knj. 4, N. Sad, 1978. str. 157.

⁴ Najveće srpske zločine, tj. zločine u ime srpstva, projektirali su i rukovodili njihovom krvavom izvedbom – nesrbi, tj. samozvani, surogat Srbi, Milošević i Karadžić. Etimološki, surogat dolazi od lat. *subrogatus* (“stavljene umjesto drugoga”). Ukratko, to je zamjena, nadomjestak; predmet koji zamjenjuje neki drugi predmet s kojim ima neka zajednička svojstva, ali nema njegove kvalitete, tj. patvorina, patvoreni falsificirani proizvod (B. Klaić). Upravo činjenica te patvorenosti porađa spoznajno-sociološki relevantno pitanje: kako je moguće da neko sasvim nekažnjeno i godinama vrši neshvatljiva zlodjela i zločine u ime jednog naciona, a da faktički, kao u slučaju spomenute dvojice, nije njegov genetski pripadnik, nego neautentični, lažni, patvoreni, surogat predstavnik. Također, u mjeri u kojoj ga realna zbivanja na terenu opravdavaju, isto pitanje važi i za zlodjela uvezenih mudžahedinskih grupacija počinjena tokom rata u BiH za koja Haag, logikom istog prava, upravo traži podnošenje računa. S čijom dozvolom u tuđoj (resp. mojoj) zemlji su teret zločina tovarili na leđa naroda koji se branio, devalvirajući time njegov izvorni moralni kredit – kredit agresijom planski zacrtane žrtve?

Cvitković time i izlazi na pozicije Šušnjićeve (Đ. Šušnjić) humanističko-spoznajne logike po kojoj “nijedan pogled na svijet koji dijeli ljude ne bi trebalo da postane vodič kroz život”.

Naravno, nacional-politički ekskluzivizam, a zapravo, i suštinski, samo vanjski licemjerni surogat personalnog i interesom vođenog pragmatizma ovdašnjih nacionalista, nije da ne zna, nego neće da zna za životno-racionalne stavove moderne humanističko-kozmpolitske filozofije koju Šušnjić i *Cvitković* danas (svako za sebe i nezavisno jedan od drugoga), istrajno i otvoreno brane. Zapravo, analitičko-psihološki gledano, u *Jungovom* (C. G. Jung) smislu riječi (gdje svjesno i nesvjesno, u okviru cjeline funkcioniranja psihičkog, grade homeostatski funkcionalan kompenzatorni odnos), tek time što ih zaista znaju, intelektualno indisponirani i moralno devalvirani rent-a-car intelektualci⁵ prekrajanjem povijesti po nacionalnim šavovima mogu potpuno svjesno da obmanjuju mase u svrhu porazne instrumentalizacije nacionalne homogenizacije: od idejnopoličkog do oružano-fizičkog sukobljavanja jednog naciona s drugim.

Iskustveno najžilavija i najproduktivnija u tom pravcu pokazala se perfidno-slatkorječiva mitologizacija povijesti. Kao tipičan primjer “manipulacije povijesti (kojom se) želi izazvati osjećaj stradalništva kod svoje nacionalne i konfesionalne zajednice” *Cvitković* navodi *Jovanovićev* (Đ. Jovanović, *Kultura kao poziv na destrukciju*, Beograd 1997) primjer zloupotrebe kosovskog mita. Naime, *Jovanović* spisateljski i paradigmatički jasno pokazuje kako jedna ortodoksna politička laž, gebelsovski ponovljena u bezbroj varijacija, vremenom postaje uzorno funkcionalan saznajni (a ne spoznajni, u *Cvitkovićevom* smislu riječi) instrument kako dnevnopolitičke tako i ratnohuškačke obmane cjelokupnog naroda. Riječ je o mitu koji je postao stvarnost i mjera istine nepostojećeg heroizma i stradalništva Srba tokom bitke na Kosovu 1389. godine. Istina je, međutim, sasvim drugačija i baš zato, kao takva, presudom licemjernog političkog diktata morala je da nestane iz svijesti etnički rashumanjene i idejno raščovječene gomile. Međutim, blochovski uspravni *Jovanović* se ne libi da o planski smišljenom nestanku i iščeznuću jedne povijesne istine i javno progovori:

⁵ Izraz “rent-a-car intelektualci” upotrijebio sam prvi put 1998. god. u tekstu *Iskušenja individualnosti* (Revija slobodne misli 99, br. 15-16), govoreći o besramnoj servilnosti onih pseudo/intelektualaca kojima je poslušnost vlastodržcima jedina vrlina i koji, skrivajući se iza prividno patriotske retorike, umjesto kritičkog, slobodnog i odgovornog društvenog poretka, zapravo grade poredak neslobode, tj. poredak nezakonitog i protuzakonitog sticanja životnih privilegija na provjerenoj i društveno pogubnoj matrici poslušnosti, licemjerja i korupcije.

“Iščežla istina da su se rame uz rame na srpskoj strani borili i Hrvati, i Albanci, i Bošnjaci... ne zato što su Srbi vodili svetu bitku, već zato što je to bila i njihova bitka protiv agresora. Ali, takva istina bi, zaključuje Jovanović, narušila mitski monolit o narodu – usamljenom borcu – pravedniku.” (Cvitković, str. 180)⁶

Na tragu vlastitog humanističkog opredjeljenja, a u kontekstu gorućih socijalnih dilema i problema ovih prostora, *Cvitković*, najprije sučeljavanjem, a zatim i semantičko-analitičkim apsolviranjem još jedne terminološke distinkcije: multikulturalizam-interkulturalizam, slijedi izabrani koncept interkulturalizma u čijoj idejnoj osnovi je život – ne, “uz” i ne “pored” drugih, nego život “sa drugima” – tj. u međusobnoj uzajamnosti, prožimanju i povezivanju ljudi, po iskušanoj formuli suživota koji je, ovdje (stoljećima) građen prirodnim razvojem s jedne, a silom i vještački razgrađivan, s druge strane (str. 213, 214).

Ne dovodeći nijednog momenta u pitanje vrijednost kolektivnih identiteta (čijom navodnom ugroženošću licemjerno, i do iznemoglosti istrajno, manipuliraju “avangardni” narodoljupci), *Cvitković* se opredjeljuje za interkulturalno društvo, tj. onu vrstu zajedništva koja bi znala izbjeći zamke *Turenovih* (A. Touraine), disjunktivno pogubnih krajnosti:

- 1) živjeti zajedno zapostavljajući različitosti ili
- 2) živjeti zajedno u homogenim društvima koja će komunicirati jedino preko tržišta i nasilja.

Stoga *Cvitković* otvara pitanje “trećeg puta”, puta koji bi izbjegao dileme životno neodrživog izbora – čuvanje zajedništva ili čuvanje različitosti, i koji zna i uspijeva da sačuva i jedno i drugo: zajedništvo u različitosti i različitost u zajedništvu. To je jedini *modus vivendi* koji svima u ovoj zemlji omogućuje opstanak i život po mjeri osobno izabrane (a ne nametnute ili imenom (sve) obavezujuće) pripadnosti. Jer, pripadnik je (samo, E. B.) onaj ko sebe smatra “pripadnikom” (str. 184).

Tako se *Cvitkovićev* “treći put” pokazuje kao racionalan izbor dostojan potrage za ljudskom budućnošću ove trojne zemlje, zemlje tri naroda, tri konfesije, tri politike, tri nepravde, i jednog Boga. Ako je Bog jedan i pravedan (a na tu se pravdu svi pozivaju), nije li konačno vrijeme i za Jednu Pravdu, pravdu za sve, a ne samo za mene i “moj narod”; tj. pravdu boljeg života

⁶ Ergo: ukoliko je tačno da je rat u BiH bio krvava osveta za kosovski poraz (a i takvi su glasovi, uz prateću pogrdno retoričku upotrebu imena “turčin” dolazili (i još uvijek se čuju) s obje strane Drine), onda se njegova dodatna paradoksalnost sastoji u tome da se jedan narod, vođen tako nakaradnom racionalizacijom agresivne teritorijalno-ekspanzionističke politike, ljudski potpuno nerazumljivo svetio, zapravo, svojim povijesnim saborcima. Dakle, potpuno pogrešnim ljudima. Utoliko su krvavi zločini, počinjeni u ime te idejno programirane osvete, još teži i bestijalniji. Tim više što je, sama po sebi, takva osveta, sa šest stotina godina zakašnjenja, povijesno-logički potpuno iracionalna, neodrživa i krajnje besmislena.

negoli je ovaj koji danas živimo. Usput, grandomanijsko-narcisistički posesivizam “moj narod” se toliko odomaćio na političkoj i javnoj sceni BiH da njegova besmislenost definitivno izmiče svakoj samokritičkoj objekciji te je, kao sastavni dio vokabulara, čak i kod onih koji svoju životnu i profesionalnu egzistenciju treba da grade na normativu preciznog jezičkog iskaza (javne ličnosti, novinari, pisci... itd.), postao prevarantska verbalna poštapalica kompenzatorskog *self-image fantazma*, čija interpretacija spada u stručnu nadležnost *Freudove* psihopatologije i psihoanalitičke poetike.

Međutim, ukoliko bi ideja boljeg života, koju (istina, *expressis verbis* ne, ali *implicite*, tj. logički – da) *Cvitkovićeva* sociologija spoznaje nesumnjivo zagovara, bila aksiološki pozitivno recipirana, u smislu afirmativnog znanja i razumijevanja s jedne, i praktičnog životnog stava s druge strane (od svih onih kojima je knjiga izvorno namijenjena, ali i od onih koje ćemo s pravom sutra zvati njenim istinskim čitaocima), onda ova zemlja već danas može sa izvjesnošću gledati u svoju bolju, ljudskiju budućnost.

Time nije rečeno da je ovo savršena knjiga. Ona ima svojih manjkavosti. I autor ih je potpuno svjestan (*nije dovoljno da se sociologija zadrži samo na društvenoj uvjetovanosti spoznaje... str. 52*). Da ih nema, bio bi to ljudski nedostatak ove knjige. Jer, *errare humanum est*.

Ali, isto tako je, ...*in errore perseverare dementis*.⁷ I to je ono što se nikad ne smije oprostiti arhitektima desetogodišnjeg haosa ovih prostora. Stoga, tek odavde, od ove sulude tvrdoglave istrajnosti polazeći, koja je upornim desetogodišnjim liptanjem krvi nedužnih i nemoćnih, konačno osvijestila svijet (jer je najzad spoznao ono što je cijelo vrijeme znao), valja tražiti posljednji juridički, moralni i spoznajni smisao djelovanja haškog tribunala.

⁷ Latinska sentenca, koja u cjelini glasi *errare humanum est, sed in errore perseverare dementis*, namjenski je dekomponirana na dva dijela. Shodno osnovnoj intonaciji teksta, ali ostajući čvrsto u okvirima izvorne semantike vrijednosti sentence, koristim je u jezički nešto elastičnijoj postavci: *Ljudski je grijешiti, ali je neljudski na grešci istrjavati*. Stoga, ako omaknutom ludilu i možemo oprostiti, istrajnoj neljudskosti to niti možemo, niti smijemo.